

J. 958.

M A G Y A R
E N C Y C L O P Æ D I A.

Az az,

MINDEN IGAZ ES HASZNOS
Böltfességnek szép rendbe foglalá-
sa és Magyar nyelven világra bocsátása.

APATZAI TSERE JÁNOS
által.

SENEC. 64. EPIST.

*Et si omnia à veteribus inventa essent : hoc
tamen semper novum erit , usus & inven-
torum ab aliis scientia & dispositio.*

~~Handwritten scribbles in red ink across the Latin quote.~~

ULTRAJECTI,
Ex Officinâ JOANNIS à WAES-
BERGE, clō la C LIII.

REVERENDISSIMO CLARIS-
SIMO NOBILISSIMOQUE VIRO,

D. GEORGIO TSULAI,
Ecclesiarum juxta Evangelium Reforma-
tarum per Transsylvaniam Inspectori pri-
mario, Districtus Albenfis Seniori vene-
randissimo, Ecclesiae Albâ-Julienfis Anti-
stiti vigilantissimo, Domino ac Patrono
meo munificentissimo, ac proinde quoad
vivam observandissimo.

NEC NON

EXCELLENTISSIMO CLA-
RISIMO DOCTISSIMOQUE VIRO

D. JOHANNI HENRICO BI-
STERFELDIO, SS. Theologiae ac Phi-
losophiae in Illustri Schola Albenfi Profes-
sori acutissimo, olim Praeceptorum de me o-
ptime merito, Domino ac Fautori æter-
num colendo.

I T E M

ILLUSTRI SCHOLÆ ALBEN-
SI, fideli quondam studiorum meorum
Nutrici,

*Opella hæcce quantulacunque sit
dicata cum Autore esto.*

AD LECTOREM.

qui eadem de re scribunt an omnino diversa prodere debent? estne scapha vocanda scapha? an veritas non una & eadem? Quomodo quæso hi Avicennam, Paulum, Aëtium, Oribasium, plurimosque veteres Medicos doctissimos, si viverent, exciperent? qui verbotenus fere ex Galeno & veteribus aliis Medicis cuncta sua exscribunt. Potuissent sane doctissimi hi viri, si voluissent aliter: verum utilitati, non propriæ gloriæ, cuncta dedere. Annon omnes dogmatici ex oceano illo, Galeno, hauriunt? quid quæso quod ab aliis bene dicitur fere apud illum non deprehendas? Cur quæso aliis licet ab eo fonte haurire magis quam mihi? prodis inscitiam tuam, cum aput alios plurima quæ legis, existimas esse ab eorum ingenio, cum à Galeno & Hippocrate fluxerint: mox si aliis scriptis ea inserta vides, inde abducta putas: sane tuam imperitiam prodis, qui nunquam Galeni scripta perlustrasti: ut nescias hi & nos unde derivamus rivulos nostros, an quæso turpe imitari (inquit paulo post idem) ac optima quæque

P R Æ F A T I O

que in usum Reip. prode re commodi-
ore forma ac elegantia. Ista jam in hoc
opere (Explicatione scil. Aphorismo-
rum Hippocratis) ingressus sum gur-
gitem vastum, sperans à bonis viris pa-
trocinium, ne invidorum maledictis
obruar. Nam in studiosorum gratiam
atque utilitatem malui periculum de-
tractantium subire, quam fructu, si
quis est à D. O. M. per meos labores
paratus, eos defraudare. Velim qui hæc
ringunt, ac ita qui livent in aliena scri-
pta, tentare velint ut hæc meliora fa-
ciant: nulli enim ad gloriam clausa ja-
nua. Quare, annon, Lector amice tu
ita mecum? *Mome favere decet prodes-
se volentibus: ergo, Carpere vel noli nostra,
vel ede tua.* Hæc tam prolixè adducere
non sum veniâ tuâ pigritus B. L. cùm
quod nihil scopo meo convenientius
dici unquam potuisset, tum ut omni-
bus manifestum facerem viros Excel-
lentissimos quoque & suarum artium
peritissimos, non vereri plurima ab a-
liis matuare, atque hocce Majorum ex-
emplo tam illustri momorum, insuffi-
cientiam mihi exprobantium, conatus
irri-

AD LECTOREM

irritos redderem. Quum qui optimos
viæ duces eligit, modo eos sequi con-
stanter statuatur, minùs facîle in erro-
rem abducatur: infansque in humeris
gigantis situs, plus ipso gigante videatur.
Certò ergo sibi persuadeat Lector qui-
libet, quicumque nostra hæc inspicere
dignabitur, Maximorum doctrina-
que Clarissimorum virorum nihil hîc
desitui autoritate.

Restat jam ut usum etiam libri digi-
to præmonstrem: Quod quò melius
fieri queat, methodum & modum,
quem, si unquam discipulos habiturus
essem, observare anniterer, breviter de-
lineabo. Ante omnia darem operam,
ut discipulorum ingenia, inculta si ad-
huc essent, adsuescerent historia-
rum Biblicarum sacrarum, imò propa-
narum quoque utiliorum, linguâ hun-
garicâ lectioni & observationi, de lectis
eos accurate postea examinando & eas
ad usum vitæ humanæ transferendo.
postquam in iis se aliquamdiu exercu-
issent, progressusque mediocres fecis-
sent, transferrem tandem eos ad Hun-
garicâ hanc Encyclopædiam, quam non

* *

à prin-

P R Æ F A T I O

à principio legendam juberem, sed caput vel sectionem, in qua de rebus, capto facilioribus, puta ad Geographiam (utile esset heic globum vel tabulas in promptu habere) vel aliam illi facilitate haud dissimilem, pertinentibus agitur, iis inculcarem, quærendo diligenter ex iis: quot sint mundi plagæ? quæ regna jaceant ad orientem, quæ ad occidentem? &c. quot sint præcipuæ orbis partes? quæ in iis regna florentissima? Quænam maria, flumina, fontes, fluvii, lacus magis memorandi? qui montes in singulis regnis memorabiliores? &c. Hinc ad Physicam specialem ducerem, doctrinamque de metallis, herbis, & animalibus proponerem, examinando quid de hac bestia, metallo, herba &c. observâvit? Inde ad res ethicas, œconomicas, politicas dirigerem, interrogando iterum quid virtus? quæ ejus affectiones communes? quæ species? &c. quænam sunt officia parentum? quæ filiorum? totiusque familiæ? quid debet magistratus subditis? quid contra hi, istis? Postea ad Arithmeticam inde ad Geometriam & Phy-

AD LECTOREM.

Phyſicam generalem reducerem, tandem ad Metaphyſicam & Logicam, poſtremò vero ad omnia, quæ in præcedentibus omiſſa fuere. In quibus tamen omnibus caverem diligenter, ut quicquam memoriæ mandarent, niſi maxime generalia, ne memoriam exercentes, judicandi amitterent facultatem. Quum ergo diſcipulos omnium rerum ſuccinctam adeptos viderem cognitionem, de linguis cogitare pergerem, non neſcius multa adhuc ad omnibus numeris abſolutam perfectionem deſiderari, quæ ob materiæ amplitudinem ac libelli hujus brevitatem fuſè explicari ac deduci hîc non potuere. Ac proinde lecturæ & ſcripturæ Græcanicę (Græcam enim linguam ob meditates eaſque graviffimas cauſas omnibus peregrinis linguis præmittendam cenſeo) quali quali acquiſita facultate, declinationum ac conjugationum faciliores & magis regulares formas ſeu paradigmata, ex hoc eodem libro ediſci curarem. Nec in Grammatica ipſa ulterius fatigarem, verùm librum elegantiorẽ ex Novo Teſtamento, eumque histori-

P R Æ F A T I O

cum primò, tum dogmaticum (Euangelium putà Lucæ & Acta, Petri item Epistolas cum Pauli ad Romanos & Ephesios) illicò eis propria manu describenda darem, idque hoc ordine & modo: Quia ab Euangelio facerem initium, sex vel septem ex eo verlus describi curarem, eosque ipsi attentè auscultantibus clarè & distinctè prælegens, in hungaricum sermonem converterem, post horæ vero unius atque alterius intervallum ipsosmet vertere juberem, quo factò, lectâ eâ, quæ græca continet, paginâ, versionem hungaricam græce iterum reddere, mandarem, hoc modo eundo per totum librum imò & reliquos jam nominatos. Nam qui intelligit, quod exprimere nequit, à mutâ statuâ quid differt? dare autem sine mente sonos psittacorum est. Postea ne quid ad linguæ hujus perfectionem desideraretur in Hesiodo, Homero, & quibusdam Demosthenis & Isocratis Orationibus Epistolisque (quibus addi possent non incommode Grotii excerpta ex comædiis & tragædiis veterum Græcorum) idem facere alla-

bora-

AD LECTOREM.

borarem. His profundiorẽ Grammaticæ Græcæ cognitionem stylique exercitia, id est, Epistolarum carminum & orationum compositionem subjungerem. Ab hac protenus ad linguam latinam transirem, ubi quoque eadem observata methodo & modo, Sulpitii Severi historiam sacram primò, tum selectas Ciceronis epistolas, aut verò aureum ipsius de officiis librum, & orationes quasdam, tertio Virgilium, Horatium & Terentium cum selectis Ovidii libris, proponerem. At verò in his omnibus sic versarer ut cum linguis rerum etiam cresceret cognitio, & ubi res ferret, ex nuper perceptis, falsæ autorum opiniones perstringerentur. A Græcis porro & Latinis discipulos ad Hebræam manuducerem, ibidemque eandem prorsus insisterem viam, ac proinde primò Genesin aut Samuelis libros, tum Esaiã, postea Psalteriũ tandẽ Proverbia, postremò Jobum discendũ ipsis darẽ, quibus immediate subnecterem epistolas & poëmata Rabbiorum. Sed antequam è finibus linguæ Hebrææ pedes efferre eos sinerem, efficerem ne

P R Æ F A T I O

linguæ Chaldaicæ , Syriacæ & Talmudicæ prorsus imperiti inde discederent, sicque tandem in Arabiam eos introducerem. In qua quum Alcoran Muhammedis & Historia Tamerlanis utramque (quod ajunt) efficiant paginam , omnem in id moverem lapidem, ut ex duobus hisce libris linguæ Arabicæ sufficiens cōpararetur cognitio. Atq; sic quatuor hisce linguis contentus, de reliquis securos eos esse juberem, quum universæ aliæ si quid boni habent ex his ceu perenni fonte suos derivent rivulos. Sed antequam discipulum valedicturientem , prorsus dimitterem, ultimumque (ut loquuntur) illi Vale dicerem , indicarem præter jam dictos, quinam in singulis hisce linguis maxime legendi essent autores & denique quomodo. Ex Græcis igitur meo quidem judicio legerentur (si haberi possent) Origenes, Chrysostomus, Basilus, Eusebius, Josephus, Plato, Aristoteles, Plotinus, Theophrastus, Plutarchus, Herodotus, Thucydides &c. Ex Latinis Augustinus, Hieronymus, Ambrosius, Cicero, Plinius, &c. Ex Hebræis

Aben

AD LECTOREM.

Aben Ezra, R. Meir, Talmud utrumq;. Ex Arabibus Avicenna, R. Moses, Averroës, Algazel, Sharestanius &c. Si vero jam nominati, haberi nequeant, utendum iis qui magis in promptu erunt. Autoribus in hunc modum commendatis, modum quoque majore cum fructu eos legendi discipulum edocerem, suaderem nempe ut librum in folio vel in quarto (ut vocant) foliorum numero Encyclopædiam nostram æquantem sibi compararet, atque pagine cuius numerum in Encyclopædiæ folio contentum successive majori characterẽ pictum adscribat, eique titulum, de quo ea pagina agitur, subjungat, hoc modo: FOL. I. DE PRINCIPIIS PHILOSOPHANDI. FOL. II. DE MODO PROBANDI EXISTENTIAM ANIMÆ NOSTRÆ ET DEI, & sic deinceps usque ad finem libri, quo peracto, libros quibus in opere hoc concinnando usus sum, ante omnia arripiat, ac quæ hic desiderari ipsi videbuntur ex iis suppleat, aut saltem paginam in qua ad hunc titulum pertinens quid conti-

P R Æ F A T I O

tur diligenter annotet. Artium vero scriptoribus evolutis ad reliquos se cōferat. v. g. Si primi libri Moſis initium à me legeretur, totum primum caput ad titulum DE CREATIONE referrem, ſi non aliter ſaltem caput cum verſuum numero adſignans, verba tamen & phraſes, præcipue quarum meminſſe velis, notanda omnino ſunt. Sic in ſecundo cap. verſus, quibus conjugium Adami & Evæ deſcribitur ad locum DE MATRIMONIO referēdi ſunt. Ad hunc modum, ubi in Platone legerem Perſarum conſuetudinem fuiſſe ut qui in ſpem regni aleretur, Sapientiſſimo, Juſtiſſimo, Fortiſſimo & Temperatiſſimo omnium qui in uni-verſa Perſia reperiretur, traderetur educandus, referrem hoc ad locum DE PRINCIPE vel REGE. Notandum tamen eſt alium quoque ſupereſſe Locos communes adornandi modum, e. c. Principio Homericæ οδυσείας in margine ſcribendū PRUDENTIA, ubi ait, Ἄνδρα μοι ἔννεπε μοῦσσι πολύτροπον. Ulyſſem poëta commendat quod multa viderit à bello Trojano. Paulum in-
fra

AD LECTOREM.

fra *ÆTHIOPIA*, è regione *Αἰθιοπία*. *Æthiopes* procul abesse à græcia scribit &c. In hunc modum utile fuerit locos communes in Homero atque aliis autoribus depingere. Tandem ne quidpiam de esset, sermonem, hâc, ex meo Fortio, parænesi concluderem: Ante omnia summum tibi scopum præfige, nisi prorsus effœminato sis animo. Nec te moveat scripsisse quosdam nihil sibi esse magis in votis, quam ut vel umbram *Ciceronis* adsequantur. Ne tibi adscripseris vetusta stemmata, aut à majoribus partam laudem, pulchrius erit decus, cujus autor ipse, quam cujus hæres fueris. Animadvertite nihil interesse inter eos, qui nunquam nati sunt, & eos, qui nulla re memorabili gesta obscuri ex hac vita migrarunt. Nihil ames, nisi laborem: luxum, & fabulas fugito. Semper quære occasionem audiendi, docendi, scribendi. Evitanda lectio solitaria, tempusque omne exercitio impediendum. Non verear adfirmare tanto quosque esse doctiores, quanto crebrius docuerint.

P R Æ F A T I O

Quapropter σοφίαν apud Poëtam dicere reor: Usus me genuit, mater peperit memoria. Dum audimus, vigilantissimo sumus animo. Quum docemus, fugienda ostentatio, & vanitas illorum, qui horæ intervallo vix decem verba proferunt, adeo lente rem aggrediuntur, adeo sese ad laborem componunt, captantes auctoritatem. Omnis ipsorum cogitatio est, ut habeantur in pretio, ut docti à vulgo censeantur. Illi ad summa pervenient unquam? Impetus, impetus mihi placet, cum in rebus omnibus, tum in docendo. Quod enim agricolis messis est, hoc tempus istud, si fructum spectes, eruditis: ubi obsecro quis non moram damnaverit? Nostris potius viribus nitamur: ac horas illas, quæ infeliciter aliis pereunt assentatione, seu conciliando favore hominum, impendamus literis. Sapiens animi magnitudo veram laudem in factis positam, non in vaga fama judicat: principemque se esse mavult, quam videri. Tametsi nonnunquam inter legendum animus lassus aut labore, aut cogitatione perpetua languescit, laboran-

AD LECTOREM.

randum tamen , quoad spiritus ullus in corpore fuerit reliquus : à morte licebit quiescere. Nusquam umbra , semper lux , & hominum cœtus placeant. Dii boni , quantus intra brevissimum tempus evaderet ille , qui nullam diei intermitteret horam , qua non aliquid vel audiret , vel doceret , vel scriberet. si fieri potest docendi magis , quam audiendi occasionem captabimus. Quippe non paucos videas , qui aliud nihil , quam audiunt , in hoc senescunt , nec apti sunt , vel autorem profiteri , vel quicquam polite scribere queant. Si mentem exornare studes qua sola distamus à cæteris animantibus , perdiscenda omnia è toto disciplinarum orbe , quæ scitu digna judicas. Illi quorum major est cura corporis quam animi , ajunt pulchrum esse in una arte excellere , at pulchrius multo excellere in pluribus. Nullæ sunt fœminæ tam à Musis alienæ , quæ non unam discere queant : imo picas id efficere posse intra annos viginti , quos hæc hominum monstra uni studio impendunt , arbitror. Vt Fabii verbis utar , hi non per-
spi-

P R Æ F A T I O

spiciunt, quantum natura humani ingenii valeat, quæ ita est agilis ac velox, ut ne possit quidem aliquid agere tantum unum. Postremum est, ut mutes locum: alioqui & somnolentus, & imperitus semper permanebis. Nunquam me pœnituit (nec quenquam pœnituisse puto) quod literarum gratia in Academiam aliam transierim. Contra semper magno, & sero dolore apprehendi, me nimium diu in urbe una desedisse. Haud abjiciendus animus, licet non continuo ex sententia omnia successerint. Nihil enim videmus, nisi ex parvis principiis, ad summa rerum fastigia emergere. Habent omnia doctrinarum genera amari non-nihil, quod initio ingruentium pectus deterreat. Verum ipsum illud comes pensat utilitas. Proinde levi incommodo offensi non protinus resiliemus. Olim principes Græciæ vellus aureum per tot maria & pericula petatum, virtute duce, comite Fortuna, urgentibus acrioribus gloriæ stimulis, vexerunt: spirantes ignes, indomitos & rebelles tauros domuere: sopitum draconem occi-

AD LECTOREM.

cidere, satique dentibus obortam segetem illam militum, ut rueret in mutua vulnera, coëgere. Amazones dexteram mammam exurebant, quo plus alimenti ad manum vicinam perveniret. Democritus quum videret animi aciem impediri aspectu oculorum, ipsos sibi eruit, ut commodius rerum naturas mente comprehenderet. Hæc nos nonnihil accendere debent. Demus itaque operam omnes, ut aliorum exemplis excitati, dehinc summo labore ad majora enitamur. Luxus, fabulæ inanes, & muliebres animi linquantur mulieribus. * *Τῆς ἀπερὶς ἰδρωτὰ τοῦ σώματος ἐν ἡμέρᾳ.* Fingamus reliquum tempus abstulisse somnum, abstulisse pericula, abstulisse morbos. Sed tamen dolendum hæctenus florem ætatis sine fructu periisse, tempora nunquam reditura. Memoria quisque repetat omnia malorum genera ab ipso vitæ exordio: subeat recordatio quot dies quam frigidis rebus assumpserit, ut indignans dolensq; tot annos sine fruge abiisse, tanto majore furore grassetur. Valeat ignavia, valeat

** Virtuti sudorem Dii præposuerunt.*

P R Æ F A T I O

valeat cum ea iniqua fatorum series, quam nemo sapiens metuit: animus ubi ad gloriam virtutis via lævit abunde potens est, neque Fortunæ indiget. Vere etenim nobiles existimo, non qui funes aureos collo circumferunt, qui-que parietes & vestibula pictis majorum magistratibus ornant, sed qui veris ac suis bonis, hoc est, eruditione, moribus, eloquentia se suosque illustrare conantur. Pauci noverunt, quam certa ipsos solidaque maneat felicitas, qui ad hanc æternam sedem penetrare statuerunt. Fortunæ munera, ut regna, & urbes, & decor formæ pereunt: parta virtute ac labore fixa sunt. Hæc possessio non ferro, non flammis, non rapinis, non tempestatibus ullis obnoxia est. Sed finem facio. Breve spatium vitæ nostræ, per horas id dilabitur, ocyssime perit hora, (utinam isthæc ô formosa juvenia perspiceres, in te spes longe maxima est) cito dies, cito mensis, celeriter etiam annus, quum tamen parvus annorum numerus sit: ad hæc dimidium ævi aufert somnus, magnam partem convivia, lusus, morbi,

AD LECTOREM

bi, præposteri conatus: quoque durissimum, incerta morte Lachesis atrox omni momento immines: nisi summo studio temporis fructum quæramus, sine gloria pecudum more sumus morituri. Atque hæc sunt Lector Humanissime, de quibus te præmonere, mihi summè necessarium, tibi verò non omninò inutile duxi. Ex quibus liquidò satis patere arbitror: Eorum, qui juventutem hungaricam in studiorum decursu promovere possunt, me minimum esse, qui volunt, maximum. Quamobrem

*Vive, vale. Si quid novisti rectius istis;
Candidus imperti. Si non; his utere mecum.*

August.

*Ego ex eorum numero me esse profiteor
qui proficiendo scribunt, & scribendo proficiunt.*

MAGYAR

AD DIRECTOR M.
The following is a list of the
names of the persons who have
been appointed to the various
committees of the Society for
the Promotion of Christian
Knowledge, and who are
now engaged in the
execution of their duties.
The names are arranged
in alphabetical order.
The names of the
persons who are
now engaged in the
execution of their
duties are marked
with an asterisk.

JOHANNES APACIUS

Veræ sapientiæ studioſo

LECTORI S.

QUO tibi Lector benevole, de novo hocce opere promptior sit juſte judicandi facultas, occaſionem, qualitatem & uſum illius e- ris mihi paucis monendus. Primum quod attinet eſt, quod quum decem retrò annis Claudiopoli literarum humaniorum gratia commorarer, præ aliſque Præceptore clariffimo doctiffimoque viro D. Andrea Portſalmio diligenter & aſſiduè uterer, contigit ſœpe numero ut Vir eximie & profunde doctus, in artium & ſcientiarum encomia longe lateque evagaretur, præclaraque raræ & reconditæ eruditionis ſuæ Monumenta (compendia videlicet diſciplinarum fere omnium à ſe confecta) familiariter aliquoties privatim oſtenderet, unaque ad ſimile cum tempore præſtandum candidè invitaret. Cujus diligentiam aliqua ex parte imitari volens multa ex ejus ſcriptis in

* 2

meum

P R Æ F A T I O

meum usū transcribere cœpi. Non multò verò post divinâ providentiâ Claudopolim Alba Juliâ permutans, postquâ bis tristia studiorū naufragia fecissem, tandem in consortium discipulorum Excellentissimi viri D. Johannis Henrici Bisterfeldii ascitus, Præceptorem quod ad disciplinarum amorem Præceptori similem reperi. Quem etiam tam publice quam privatim diligentissime magnoque conamine discipulis suis hæc verba inculcantem sæpius hisce meis audiavi auribus: *Sacram scripturam scil. sine mediocri Encyclopadia totius cognitione, neminem feliciter interpretari posse: Nihil utilius ad solidam eruditionem perveniendi, nullaq; via compendiosior, concatenata omnium rerum delineatione compendiisq; artium omnium memoriæ mandatis. Hæc quò profundius cordi infererentur nostro, altioresque in animis tenellis agerent radices, in ipsismet publicis lectionibus asseverare (& rectissimè quidem) non est veritus, se, decimo sexto atatis suæ anno universam Alstedii Encyclopadiam in Quarto (ut vocant) quod ad præcepta & regulas ad unguem*

AD LECTOREM.

guem tenuisse. Quid in aliis illius temporis auditoribus, vivum efficaxque hocce perluadendi argumentum effecerit, mihi non constat, ego certe diligentiae œstro percitus Alstedii Encyclopædiam magnam arripiens, quod ad præcepta usque ad Musicam ab Hexilogia incipiendo tempore quidem brevi, ingenti tamen corporis & animi fatigatione, descripsi. Non secus ac Julius Cæsar, qui cum in insulam Gades venisset animadversâ in Herculis templo Magni Alexandri imagine, ingemuit: pertæsusque ignaviam suam, quod nihil à se memorabile actum esset ea ætate, qua jam ille orbem terrarum domuisset, missionem continuò efflagitavit, ad captandas majorum rerum occasiones. Multum est exemplis majorum ad virtutem excitari. Postquam verò à Reverendissimo ac Clarissimo viro D. Stephano Gelei p. m. tunc Ecclesiæ Transsylvanicæ Superintendente de me optime merito, Ecclesiæ sumptibus instructus, atque ad majores in studiis progressus faciendos in Celeberrimæ Fœderati Belgii Academias mis-

P R Æ F A T I O

ius essem, tantorum Præceptorum mo-
 nita in memoriam revocans, ante o-
 mnia præcipuas præciparum artium
 definitiones & divisiones, doctiorum
 vestigia premens, ipsemet collegi, quo
 labore ad umbilicum perducto, Artem
 Artium nuncupavi. Postea solidiori fa-
 niorique Theologiæ litare volens, stu-
 dium linguæ Hebrææ, commendatio-
 ne quidem Clariss. doctissimique viri
 D. Benedicti Arkosi susceptum, sed
 Deo solo magistrisque mutis ducibus
 (nemo enim ea tempestate in Collegio
 Albeni sanctam illam linguam vel do-
 cebat vel discibat, ô tempora! tempo-
 ra!) aliquousque perductum, resumo,
 ac diligentius quam vulgus studioso-
 rum solet pertractans, animadverto,
 neminem in ea ad perfectionem nisi
 Chaldaicæ etiam, Syriacæ, Rabbinicæ,
 Talmudicæ, & Arabicæ quoque o-
 pem imploret, pervenire posse. Rapi-
 ergo impetus in has quoque, quibus
 discendis intentus in varios variarum
 nationum idiomatumque incido libros
 vernaculè scriptos, quos ego non sine
 summa diuturnaue admiratione vol-
vens

AD LECTOREM.

vens atque revolvens, experior non esse mirum, illas doctrina & eruditione nobis præcellere, quum materna lingua omnes disciplinas legant, tradant, doceant, & discant. Quà felicitatis parte num Itali, Galli, Angli, Belgæ & cæteri Occidentis populi, Orientalibus vel etiam omnibus sub cælo gentibus cedant, illorum esto judicium, qui vernacula istorum scripta, non per transennam modo sunt intuiti, sed ea legerunt ac identidem relegerunt. Verum ubi rerum testimonia adsunt quid opus est verbis? Nonne quotidiana experientia nos docet, ad nostratum utque pudorem, maximam in singulis istis virorum doctorum esse copiam? Cujus quidem non ultima imò prima omnium causa (nisi omnes me fallant sensus) sunt erudita omnis generis vernaculæ scripta eorum opera. Ut extra omnem controversiæ aleam sit ponendum, gentem, quæ omnia à peregrinis linguis mutuatur, infelicem maxime, omniumque miserrimam esse. Contraque, *Felices gentes quibus hæc nascuntur in hortis.* Sed quid attinet infausta Pa-

P R Æ F A T I O

triæ fata, lachrymabundis duntaxat e-
 minus spectare luminibus? Medela,
 medela quærenda est! Quum ædifi-
 cia quinque aut sex simul flagrant in-
 cendio, tum cursitant, in flammæ ru-
 nunt, ut aliquid igni eripiant: pars te-
 cta conscendunt, funduntque aquas,
 pars opes è domo rapiunt, nec ea tem-
 pestate magna somni aut ventris cura
 est. Hoc spectaculum in pectore no-
 ctes diesque versabatur, animumque
 tam acriter pungebat meum, ut sæpe
 soporem ab oculis depelleret, mentem
 à studiis averteret, cogitationesque in
 proprios Penates juvandi desiderio de-
 fingeret. Hinc in scribendo grassari, ex
 omnique scientiarum genere (prima
 pericula facere volens) aliquid, in Hun-
 garicum sermonem traducere cœpi.
 Sed quum maxima linguæ sterilitas ac
 nuditas in primo limine, se horridam
 conspiciendam præberet, à cœpto o-
 pere illico destiti, donec fato in Theo-
 dori Gazæ versionem historiæ anima-
 lium Aristotelis, & plantarum Theo-
 phrasti inciderim, qui in præfatione in
 libros de plantis sic ait: Adde etiam
 im-

AD LECTOREM.

imponendorum nominum aptam inventionem, quæ cum in interpretando persæpe necessaria sit, philosophia perfectò opus est: quæ natura perspecta, nomina nova quidem sed quod ad rectæ rationis iudicium pertinet, nullo minus reddat antiqua. Sunt enim nomina rebus imposita, quemadmodum placuit: *Et poni quotidie pariter licet.* nec tempus ullum excogitare futurum valeas, quo aut rerum inventio aut nominum impositio cesset. Non tamen id officium vulgo, cui temere omnia placent: sed philosopho certè homini rationum indagatori tribui debet, ut neque ratio desit nominum, & posita sint quemadmodum placuit: quanquam hac ratione potius quam illa placuerit. Et infra: Fit ergo & authorum, seu ignavia seu ignorantia, ut magna cum difficultate converti hæc possint in linguam latinam. (At mi Gaza quanto adhuc majore in hungaricam?) Verum non minus difficultatis, quinimò longe plus parit linguæ ipsius inopia. Minus hoc fortasse credibile latinis hominibus propterea dici videtur, quod M. Tul-

P R Æ F A T I O

lius, ne verbis quidem à græcis latinos superari autumat. Sed qui libros non solum latinos, sed græcos etiam pari studio lætitant, facile re ipsa persuaderentur M. Tullii sententiam incredibilem potius esse arbitrari. Quod equidem ut vere de me confitear, haud ita esse vehementissime vellem: minus enim in hisce interpretandis nunc elaborarem, si M. Tullius non ex minimis quibusdam, quæ fortasse latini melius habent, simplici quadam atque absoluta oratione cavillaretur, sed veram sententiam diceret. Nunc verò quam laborandum sit, non solum, ut privata quædam, & rari usus vocabula, sed etiam plæraque apud græcos usitatissima, & in promptu omnibus habita latine dicamus, vel hinc satis possit intelligi &c. Aggrediar igitur (inquit paulò post. idem) & partim plantarum nomina, quibus latina lingua non caret, diligenter pro viribus quæram: partim *nova rebus novis nomina imponam*, ubi id non inepte pro meo modulo facere possim, & ex fonte deducendo Græcorum, quoad liceat Latinorum succurram inopie,

AD LECTOREM.

opiæ. Nonnusquam etiam græcis utar, aut quia usitata latinis hominibus sint, aut quia proferri aliter nequeant. Hæc Gaza. Quibus ille immane! quantum fiducia, animositatis, ac securitatis cordi impressit meo, adeo ut quod illi, homini natione Græco, in Latina civitate non nefas modo fuisse, sed Latinis ipsis multum omnino profuisse animadvertim, hoc mihi in materna dialecto, non duntaxat licitum sed summe necessarium arbitratus sim. Quapropter quum firmiter apud me constituissem, non prius me moriturum, si D. O. M. vitæ meæ curriculum ad aliquot annorum decursus ac periodos extenderet progaretque, quàm Hungaris sermone hungarico omnes scientias communicarem, novum librum elaborare cœpi, quem ob objecti universalitatem Pansoptron vocavi, idque hoc fini ut in eo prius naturæ convenienter disponerem in tabulasque redigerem, ex melioris notæ auctoribus, res scitu maxime necessarias & ad vitam humanam utiles, ut postquam sic latine disposita essent, facilius inde in alium ac disciplinis prorsus

P R Æ F A T I O.

sus peregrinum sermonem Hungaricum derivare possem. Hisce rebus intentus tam insignem quam insperatam prorsus Reverendissimi, Clarissimi, Nobilissimique Viri, Domini Georgi Tisulai Ecclesiarum Orthodoxarum per universam Transsylvaniam Episcopi vigilantissimi, dignissimi, experior benevolentiam ac munificentiam, quâ sufficienti viatico instructus, ad illic patriam repetendum sollicitor. At me, cœli injuriæ autumnales, aliaque non exigui ponderis impedimenta, in exoticis adhuc oris, ut per hyemem subsisterem, nolentem atque invitum coegerunt. Quod cum tanto Patrono ingratum fore pro certo haberem, veritus ut in malevolorum susurra credula propendeat aure, non cessabam indefinenter cogitare, quid illud esset, quod jam negati itineris vicem compensaret, clarissimi mei Meccœnatis eximium erga me animum sartum tectumque conservaret, ac osorum irrisorumque ora maledica ex parte obturaret. Subitò animû subit compotem me voti non melius fore, quam si opusculo ad prælum præpara-

AD LECTOREM.

parato, tenacem me temporis curam, habuisse, de patriis laribus continuò cogitasse, debitæque gratitudinis symbolum exolvere cœpisse, omnibus manifestum facerem. Sed vehementer dolere incipit, in iis justo jam tempore deludasse, quorum editio ad finem scèrè vitæ rejecta sit. Atque ita dolore hocce quum propemodum tabesco, non sine magna Dei providentia Joachymum Fortium de studiorum ratione lego, ac tam generosi pectoris, excelsiq; ingenii admiratione allectus, virum pro rerum mearū modulo sequi firmiter statuo, illū solum esse qui ad solidæ eruditionis fastigiū perveniendi veram monstrârit viam, facilè mihi persuaderi sino. At verò hic quum totus in eo esset, ut posteros validis argumentis ad assidue scribendum, rem scilicet insuetis tædiosam admodum, incitaret, utile esseratur, editionem non diu suppressi. Non enim, inquit, displicet editionem premi, quo commendatior liber exeat. Mora tamen aliquid habet incommodi. Et nescio quam adfert superstitionem, dum dissimulat quædam, dum

rogari

P R Æ F A T I O

rogari vult, ne librum emittat. Quare animus qui grassari velit, nusquam patiens moræ sit. Expectent ita languido pectore ac pendula cervice homines, quibus satis est, si non omnino sunt imperiti, si ante finem vitæ quædam ediderint non minima cum laude. At imperator ille cujus virtus per omne ævum eminebit, novumne expectet annum? Quin potius orbem universum horæ interstitio unius sibi conabitur subjugare. Adde quod nonnulli majore cum gratia, decore, dignitate scribere quicquam cito possunt, quam alii tarde. Studiosus itaque hic sequatur quod videbitur melius. Sua cuique sententia. Verum tu qui summa petis, semper fuge moram. Plerique quicquid inveniunt apud Ciceronem, Fabium ac similes authores veteres in ore semper pro legibus habent. Hi & se ignorant homines esse, & judicio nullo rationis utuntur. Horatius voluit temere nihil vulgandum esse. Si quicquam tentaris proferre in lucem mediocri scriptum cura, quosunque videris, cantilenam eandem occinent, differri

AD LECTOREM.

ferri editionem debere. Haëtenus ille. Hinc ego de libro jam jam edendo cogitationem suscipio, ac quum rationibus ultro citroque habitis hanc occasionem, omnibus in posterum sequuturis, aptiorem commodioremqueprehenderem, injurium me in patronos, fautores, patriam, amicos, ocium, talentumque ut ut exiguum, mihi tamen ad exponendum à Domino conceditum, efficaciter apprehendo, nisi eximiam hanc occasionem nactus, in patrię bonum convertere allaborem. Sic itaque videns gravissimas, meditata prælo subjici causas undique confertim mihi imminere, missæ pro viatico pecuniæ partem (non certe superfluum) typographis expono, (fieri enim aliter vix poterat,) sicque tandem libri impressionem, ante tempus utique, Dei tamen auxilio nixus auspicatus sum. Atque haëtenus de operis occasione. Qualitatem ejus si res ipsa cuiquam non satis loquatur, authoris intentio palam facit, conatus namque sum librorum patriâ lingua scriptorum summam inopiam, pro viribus ita sublevare

P R Æ F A T I O

levare, ut haberent studiosi unum, ex
 quo, & quidem maternâ linguâ, omnis
 eruditionis stamen tramamque deriva-
 rent. Dein captionibus disputationi-
 busque superfluis ubique rejectis, res
 utiles scituq; necessarias, ex optimis au-
 thoribus, naturæ congruentissime, sub
 liberæ veritatis vexillo, sympatriotis
 meis proposui, ob oculos continuò ha-
 bens consilium illud Senecæ Ep. 45. Li-
 brorum, isthic inopiam esse quereris.
 Non refert quam multos, sed quam bo-
 nos habeas. Lectio certa prodest, va-
 ria delectat. Qui quo destinavit per-
 venire vult, unam sequatur viam, non
 per multas vegetur, non ire istud sed
 errare est. Sed qualescunq; sunt tu illos
 sic lege tanquam verum quæram adhuc
 non sciam & contumaciter 'quæram.
 Non me cuiquam mâcipavi, nullius no-
 men fero: multum magnorum virorum
 judicio credo, aliquid & meo vindico.
 Nam illi quoque non inventa, sed
 quærenda nobis reliquerunt: & in-
 venissent forsitan necessaria, nisi &
 superflua quæsisent. Multum illis tem-
 poris verborum cavillatio eripuit, &
 capti-

AD LECTOREM.

captiosæ disputationes, quæ acumen irritum exercent. Nectimus nodos, & ambiguum significationem verbis alligamus, deinde dissolvimus. Tantum nobis vacat? Jam vivere jam mori scimus? Tota illò mente pergendum est, ubi provideri debet, ne res nos, non verba decipiant. Quid mihi vocum similitudines distinguis, quibus nemo unquam nisi dum disputat captus est? res fallunt, illas discerne. Idem de istis captionibus dico, quo enim nomine potius sophismata appellem? nec ignorant nocent, nec scientem juvant. (Utinã docti nostri temporis saluberrimũ hocce ob oculos perpetuò haberēt consiliũ, minus certe esset turbarũ, at Deus optime! quantus intra breve tempus profectus!) quid me detines in eo, quem tu ipse pseudomenon appellas, de quo tantum librorum compositum est? Ecce tota mihi vita mentitur: hanc coargue, hanc ad verum, si acutus es, redige. Necessaria judicat, quorum magna pars supervacua est: etiam quæ non est supervacua, nihil in se momenti habet in hoc, ut possit fortunatum

P R Æ F A T I O

tum beatumque præstare: Non enim statim bonum est, si quid necessarium est, quoniam quædam necessaria sunt eadem vilissima. Quid ergo? non eo potius curam transferes, ut ostendas omnibus, magno temporis impendio quæri supervacua: & multos transisse vitam, dum vitæ instrumenta conquirunt. Etiam si attenderemus, tamen nos vita præcurreret: nunc vero cunctantes quasi aliena transcurrit, & ultimo die finitur, omni perit. Sed in alium diem hanc litem cum dialecticis differam, nimium subtilibus, & hoc solum curantibus, non & hoc. Aurea hæc Senecæ verba, si non reapse assequi, sequi certe toto opere enixus sum. Ut vero bonæ conscientiæ depositum jam reddam, breviter in quibus, quos sum sectatus, narrabo, cum ut discipulos ad maiorem, rerum in hoc libro comprehensarum, cognitionem quasi manuducam, tum ut graves Magni Plinii criminationes contra librorum scriptores evitem. Qui in Præf. ad T. Vespasianum, hac utitur invectione: Proinde occupantibus locum faveo, e-

AD LECTOREM.

go vèro & posteris, quos scio nobiscum decertaturos, sicut ipsi fecimus cum prioribus. Argumentum hujus stomachi mei habebis, quod in his voluminibus autorum nomina prætexui. Est enim benignum (ut arbitror) & plenum ingenui pudoris, fateri per quos profeceris, non ut plerique ex iis, quos attigi, fecerunt. Scito enim conferentem autores me deprehendisse à juratissimis & proximis veteres transcriptos ad verbum, neque nominatos, non illa Virgiliana virtute ut certarent, non Ciceroniana simplicitate, qui in libris de Republica, Platonis se comitem profitetur: in consolatione filię, Crantorem, inquit sequor: item Panætium, de officiis. Quæ volumina ejus ediscenda, non modo in manibus quotidie habenda, nosti. Obnoxii profecto animi, & infelicis ingenii est, deprehendi in furto malle, quam mutuum reddere, cum præsertim fors fiat exulura. Hucusq; Plinius. Autores igitur secundum materiarum varietatem quos sequor hi sunt: In Metaphysicis Cartesius; in Logicis Ramus, Amesius; in Arith-

P R Æ F A T I O

Arithmetici Ramus, Snellius, Schönerus; in Geometricis solus Ramus, (methodū enim heic ejus turbare, religio mihi fuit, præterquam quod non exiguo labore ex ejus commentariis dichotomias elicui ac conquisiui, quæ in editione Hannoviensi (in duodecimo ut vocant) plerumque omissæ sunt, ut mirari mihi, cum illam solam haberem contigerit, tam methodicum authorem, adeo methodi suæ oblitum fuisse, quod postea editoris culpa evenisse deprehendebam.) In Physica generali Cartesius, Regius; in Astronomicis Copernicus, Cartesius, Regius, Phocylides, Alstedius, Scribonius; in Geographia, Hydrographia, Musica Alstedius; in Meteoris Cartesius, Regius, Scribonius; in Anthropologia Scribonius, Regius; in Medicina solus Regius; in Zoographia Regius, Scribonius, Alstedius; in Metallicis Scribonius, Regius, Alstedius; in Botanicis Scribonius, Regius, in Mechanicis Alstedius, Amesius, Metius; in Ethicis, Oeconomicis,

AD LECTOREM.

cis , Politicis , Iuridicis , Theologicis
 Fennerus , Amesius , Althusius , &c.
 in Grammatica generali Ramus, in spe-
 ciali puta Græca, Latina, idem ; Hebræa
 cum Dialectis Martinus, Arabica Er-
 penius ; in Rhetorica generali Talæus ;
 speciali Græca , Hebræa, Arabica varii,
 Latina vero Talæus. Pauci hi sunt in-
 quies fortassis; fateor: sed tales qui mihi
 compendia artium scribenti abunde
 sufficiunt. Quare (ut experientissimi
 Heurnii verbis utar) imitari hos de-
 crevi , hisque aperte dico, plurimum
 debeo ; nam in meum usum ex illis
 plurima transtuli. Nam ut benè Fla-
 vius Albinus dicebat, fructus legen-
 di is est , ut æmuleris, quæ in aliis
 probes : & quæ maxime in aliorum
 dictis mireris , in aliquem usum tuum
 opportuna derivatione convertas. A-
 phranius quoque insignis Poëta, cum
 responsum offerret his qui eum in-
 simulabant , quod plura sumisset à
 Menandro : Fateor , inquit, accepi,
 non modo ab illo , sed ut quisque ha-
 buit quod conveniret mihi, & à Latino
 quo-

P R Æ F A T I O

quoque quodcunque me non posse facere melius credidi. Non puduit Virgilium millia versuum ab Homero transferre, & affectus omnes imitari: qui etiam à Theocrito, Apollonio & ab Hesiodo plurima accepit. Annon ipse Cicero à Platone & Demosthene magna ex parte decurrit? quin testatur Clearchus se vidisse eum Judæum à quo didicit ipse Aristoteles. Annon principes Medici Aëtius, Oribasius, Paulus Ægineta, Alexander Trallianus, Aëturius, ad verbum eadem plerumque scribunt? an illi propterea ex omnibus theatris consentientibus manibus explosi fuere? Stat itaque aput me firma sententia, omnium æmulorum *οὐκ ἔστιν* infracto animo ferre, modo aliquis ex meis scriptis usus ad homines perveniat. Ad gloriam si hæc edere voluisssem, potuisssem sane omnia splendidi-ora & ab aliorum scribendi charactere aliena omnino reddere; ad usum verò vestrum, Lector amice, meliora facere non potui: Mihi enim discipulisque meis illa consarcinaram, non aliis. Dicta sunt quædam eodem modo ab aliis? qui

M A G Y A R E N C Y C L O P Æ D I A.

A V A G Y

*Minden eddig feltalált, igaz, és hasznos Böl-
tseségnek szép rendbe foglalása, és Magyar
nyelven világra bocsátása.*

E L S Ó R E S Z.

A tudománynak kezdetiről.

Car. Pri.

I. 1.

Ivel gyermeki állapotban születet-
tünk, és a' meg érezhető dolgokrol
fokféle iteletereket töltünk, minek
előtte a' mi okosságunkal egészen
élnénk, a' sok eleve való iteleterekkel
félén fordittatunk az igaznak meg-
isméréséről; 2. Mellyektől meg nem szabadulhatunk
semmikeppen, hanemha egyszer életünkbe minden tu-
dománybéli dolgokrol ügykezőnk kérelkedni, valamely-
eknek bizonytalanságok felől, csak kevéssé gyanakod-
hatunk is. 3. Kételkedhetünk azért, ha vagyóné vol-
taképpen azok közül valami, a' mellyeket mi érzünk
vagy képzünk, 1. Mivel tapasztalván meg tapasztaltuk
hogy az erzekensegek gyakorta meghalnak, okos-
ság pedig soha annak feletté nem binni, a' ki munkát a-
vagy csak egyszer megtrefált. 2. Mert naponként szá-
maltant lattatunk almunkba érzeni vagy képzeni a' mely-
be semmi sint; nintsenis az ilyen forman kérelkedő-
nek semmi bizonyos jele, mellyel almat imettéről bizo-
nyosson megkülömböztethetné.

II. 1. Így kérelkedven azért, egy először könnyen
fel tehetjük, hogy se Isten, se ég, se föld, se semmi
rest ne legyen, és hogy magunknak se kezünk se lá-
bunk, se semminemű tagunk ne legyen: mind azon ál-
tal hogy mi magunk, a' kik így gondolkodunk és kérel-
kedünk, semmik ne volnánk azt semmikeppen megnem-
engedhetjük, mivel magával ellenkeznék, ha azt vel-
nők

nők, hogy a' mi gondolkodik azonba hogy gondolkodik ne legyen. 2. Minekokaért ez: En gondolkodom, azért vagyok; minden megtudható dolgok között legelőbb és bizonyosab. Holott a' gondolkodáson értenek mind azok, mellyek mű tudunkra lépnek bennünk: és így nem csak az értés, akarás, képzés, hanem az érzés is annyit téhen itt mint a' gondolkodás. 3. Mivel pedig a' természet világa tanítja, hogy a' semminek semmi nintsen; azért valahol valami mineműséget találunk, ott valamely valóságos dolognakis kell lenni, és mennél több mineműséget találunk valamely dologban fel, annál világosabban ismerjük mű azt meg. 4. Hogy pedig len a' mű elmenkben többet talállyunk affelet fel, mint akarmely egyéb dologbannis, bizonyos; mert semmi sem tselekesi azt hogy valamit egyebet meg ismerjünk, a' mely sokkal bizonyosabban a' mi magunk elmejének ismeretire minket ne vinne. 5. Minekokaért könnyeb az elmét hogy legyen és mi legyen meg tudni, mint akarmit egyebet.

III. 1. Midőn pedig az elme, mely magát ismeri, és egyebekről mindenekről kételkedik, mindenfelé nézél, hogy az ő tudományát külfelb terjéssé; legelőbbénis talál magában sok féle dolgoknak képzéseiket, mellyeket valameddig csak nevéll, és semmit magán kívül azokhoz hasonlított nem állit vagy tagad, megemléselelathatik. 2. Kik közül egykik, egy vehetetlen értelmű, hatalmu és tökéleteslegű állaté, (ki Istennek mondatik) melynek letele tellyeliséggel sügéses, megmasolhatatlan, és örökké valo, nem ugy mint a' többi, kik csak meglehetők és megtörténhetők. 3. Tovább hany van vetvén pedig azokat a' képzéseket, essünkbe vessük hogy a' menyiben azoka' gondolkozásnak csak valami modjai, egy másfol nem sokat külömböznek, de a' menyiben egykik egyket s' másik más dolgot jelent, felette külömbözők, és mennél töb tökéletesiséget foglalnak bé magokba, annal tökéletesebbeknek kell azoknak szerzőjöknek lenni. 4. Így azért az Isten bennünk találatott képzése felől ha meg kérdjük magunkat, honnan legyen mű bennünk; oly megmersekelhetetlen tökéletesiséget találunk abban ha jól gondolkozunc felőlle, hogy

hogy lehetetlen legyen tellyességgel, annak mástól belénk oltattatása, hanem csak attól a' kiből minden tökéletességnek tellyessége vagy, azaz, az voltakeppen levő veghetetlen Istentől. 5. Továbbá megkerdhettyük azt is, kitől vagyunk mi, kikben az Isten tökéletességének ily kepzési vannak. Mert a' természet világa mutatja hogy a' ki magánál tökéletesebbet ismer valakit, a' magától nintsen, mivel mindazokat a' tökéletességeket mellyeket másban lenni képz, ha magától volna, magának megadta volna; mástól pedig nem lehet hogy legyen, hanem csak egyedül attól a' kiből minden tökéletességek megvannak, azaz, az Istentől. 6. A' természet világa tanítja pedig azt is, hogy noha most vagyunk ihon majd semmivé leherünc, hanem ha a' mind ő örökelevő, azaz, az Isten, tartand meg bennünket. 7. Az ő belénk oltatott kepzésére forgalmazson nézélvén azért, eszünkbe vessük hogy ő öröké való, mindentudó, mindenható, minden jósnak és igazságnak kutseje, mindenallatoknak teremtetője, és vezetre hogy ő benne minde fel találhatik valamiben veghetetlen tökéletesség vagy.

IV. 1. Az Istennek pedig legelső tulajdonsága, melyre itt kiválkeppen neznünk kell az, hogy ő felette igaz minden világozágnak adója, úgy annyira hogy tellyességgel ellenkeznék magával ha minket megtsalna. 2. Minekokaért a' természetnek világa, és az Istentől nekünk adatott ismereti teherseg, soha semmit nem érhet meg, a' mely igaz nem volna, a' menyiben ő azt megéri; azaz, a' menyiben, ő világosan és megkülömböztetve vesi azt eszébe. 3. Es így minden oda fellyeb való ketelkedesünk, csak jól ügyelmezzünk rá, füstbe mennek; mert ha megtsalatunk is neha íteletünkben, nem más hanem magunk vagyunk az oka, mellyet könnyen el taviszathatunk, ha meggondoljuk, hogy a' mi meg tsalattatásunknak nem az értelem, hanem az akarat az oka. 4. Mivel a' gondolkozásnak, minden módjai, mellyeket magunkban megtapasztalunk két rendre vitethetnek: mellyeknek egyike az értes vagy az értelemnek munkája; másikja pedig az akarat vagy az akaratnak munkája. 5. Mert az érzés, kepzés, és a' tsu-

+ pa értes (eszmelles), a' meg ertésnek tsak valamikü-
lőmbőző modjai; a' mint hogy a' kívánás, megverés, el-
távolítás, állítás, tagadás, ketelkedés tsak külömb-
modjai az akarásnak. 5. Mikor azért valamit tsak esünk
be vesünk sem allitan sem tagadván azt, bizonyos
dolog hogy megnem tsalattatunk, a' mint hogy ac-
kor sem mikor tiak azt állittyuk avagy tagadjuk, a'
mit világoson és megkülönböztetve értünk; ha-
nem tsak sinate akkor, mikor ha valamit elegkeges-
keppen nem értünkis, rolla iteletett résünk. 6. Ho-
lott a' világos értésen értetik oly ismeret, mely-
lyel a' meg ertet dolog a' sügyelmetes elmének nyilván-
fagos és mint egy jelen valo. 7. A' megkülönböztetetté
penig az, mely midőn világos, minden egyéb dologtól
+ ugy el vonattatott, hogy semmit világosnál egyebet
magaban be ne foglallyon.

V. 1. Ezekből megpróbáltathatik azis bizonyoson,
hogy a' természetű tétes dolgok, kiknek leték felől
oda fellyeb ketelkedünk vala, ugyan valojába legye-
nek. 2. Mert akarminék érzéseis oly dologtól ered
mű bennünk, mely a' mű elmenktől külömböz.
Mivel nintsen nekünk hatalmunkban, hogy inkább
eggyet mint mast érezzünk; hanem az, attól a' do-
logtól vagyon és sügg, mely a' mű érzékeneségünköt
megilleti. 3. Kerdhetni azért, ha az a' dolog nem az I-
stene maga? vagy hogy nem külömböztetik meg az
Istentől? De erzünk hiszem, avagy inkább az érze-
ken segektől izgattatván világoson és meg külömböz-
tetve veszünk eszünkbe valami hősű, és sielyes temer-
dek ki terjedt dolgot, melynek részei külömbkülömb-
féle formakkal vannak fel ruháztatva, és külömbk.
féle mozgásokkal mozgattatnak; mellyek aztis tsele-
kedik hogy külömböző érzes támadjanak mű bennünk
a' színeknek, ízagoknak, fájdalmaknak s' a' r. 4. ha az-
+ ert az Isten közben verésnélkül, magán adná elmenk-
ben az ilyen dolgoknak képzését, avagy ha tsak azt
tselekednéis hogy valami oly dologtól izarmaznék be-
lénk, a' melyben semmi kiterjertség, forma, es mozgás
nem volna: semmi ok sem gondoltathatnék ki, a' mire
nevezve ne mondatnék az Isten minket megtsalni. 5. Mivel
azt

azt a' dolgot világosan értjük az Istentől valonak és a' műelmenktől külfömbőlözönnek; és világoson is láttunk latni, annak képzetét rájtunk küvül való dolgoktól, mellyekhez szinte hasonlok, sármazni belénk: Meglátok pedig oda fel hogy ellenkeznék az Isten természetével ha o' meg tálana valakit. Minek okaért immár be hoshattuk hogy általán fogva légyen valami hoshu se-lyes, remerek ki terjesztett dolog, melyben mind azok a' tulajdonfogok meg vannak, valamellyeket ki terjesztett dolog hoz illeni világosan esünkbe vesünk.

M A S O D I K R E S Z.

A' dolgoknak közönséges tekinteteiről, és azoknak fel találásokról.

I. 1. **A** M ik az Embernek az Isten, maga elmeje, és a' testi dolgok körül tudni szükségesekek, azok vagy dolgok vagy szók. A' dolgok pedig vagy azoknak közönséges tekintetek, vagy magok a' dolgok. 2. A' tekintet a' dologban oly mód mellyel egyik dolog a' másikat nézi. Minemük akar mely dologbannis fókán vának, és az elmét a' dolognak ismeretire viszik, minek utánna fel találtattak és meg értettettek. 3. Ezek vagy magokon valok vagy egybekötöttettek. 4. A' magokon valok vagy a' dologban benne vannak vagy küvüllötte. 5. A' dologban bennelévő tekintetek vagy magok erejént valok (elsőek) vagy másfól eredtek. 6. A' magok erejént valok vagy csak csupán egymást nezik vagy ugyan egybevettettek. 7. A' csupán csak egymást nezők vagy eggyesek vagy égyenetlenek. 8. Az a eggyesek vagy igen vagy nem annyéra eggyeznek. 9. Az igen eggyesek az Ok és a' lött dolog. *a Consentanea.*

II. 1. Az a ok az, 1' minek erejétől valami vagyó. 2. Mivel az októl erő sármazik, mely valamit hozvan a' dolognak letelére, a' dologban marad: 2. Minek okaért a' dolognak valofoga léssen az októl ez által az erő által. 3. Honnan a' következik hogy a' dolognak elegendes tudására nem mehet senki, hanem csak azoknak az okoknak ismeretek által, mellyeknek erejek annak szerzésére megkivántattak. 4. Az okok közül kettő eggyes s' mind

tfelekedni, hogy valamely dolog legyen, mint a' szerző és a' tevő ok: kettő pedig az amazoktól el kezdetett dolgot visí vegben, mint az állato és a' vegező ok. 5. Az első mondathatik oly oknak a' mitől; a' második, a' miből; a' harmadik, a' miben áll; a' negyedik a' mire nevezve vagyon valami.

III. 1. A a Szerző ok az, a' melytol a' tfelekedendő dolognak szerzésére valo indulat (mozdulás) és tfelekedés kezdődik és vegeződik. 2. Mivel pedig a' mozdulásnak csak eredetett ad, nem foglaltatik be a' mozdulásban, vagy a' mozdulás által lőtt dologban, hanem csak sinterejét közli a' val. 3. Ennek csak módjai vannak külömbkülömbfélék; mellyek meg terzenek, avagy a' lőtt dologban, mellyet, avagy azt tfelekesi hogy legyen, és b teremptonak mondatik; vagy hogy továbbais legyen és c megtartónak nevezterik: 4. Avagy a' véle valokban, mért vagy más ő rendin küvül valoknélkül visen valamit vegbe, és d egyedülvalonak mondatik vagy e másokkal, holott vagy mindenik egyenlő erőt foglaltatt, vagy nem, hanem egyik f első és a' többig segítőök. Ide tartoznak az h ésközök, mellyek nem annyéra magok, mint mások erejéből tfelekednek: 5. Vagy vegezetre a' tfelekedő erőben és tehetségben, mely vagy belső, és arra nevezve a' szerző ok i magan valonak mondatik, vagy külső, honnan k történetinéc hivattatik, akár l kényszerítésből tfelekedjék, akár pedig m szerentseből.

a *Efficiens*. b *Procreans*. c *Conservans*. d *Solitaria*. e *Socia*. f *Principalis*. g *Adjuvantes*. h *Instrumentales*. i *Per se*. k *Per accidens*. l *Coactions* agens. m *Fortunâ errans à scopo*.

IV. 1. A' a tevő ok az, a' miből valami vagyon. 2. Ez el késíttetik, elrendeltetik, és mozgatarik is a' szerző októl, hogy az állato okot magába vehesse: 3. Minekokaért a' szerző okhoz legközelebb járul, és az állato okot meg előzi, ő leven b a' hathatóságnak és a' szenvedésnek kezdete. 4. A' dologban be hat, nem csak erejével hanem ugyan voltakeppen valóságavalis, a' dolognak valóságot belsőkeppen tévén. 5. E' még csak módockal sem különböztetik meg, mert jollehet az erőfok keppen adattathassék a' szerző októl, maga mindazáltal

által a' tevőoknak valósága, nem egybekent hanem tsak voltaképpen közöltetik.

a *Materia*. b *Principium potentia & perpeſſionis*.

V. 1. Az *a* allato ok az, a' miben valami all. 2. Ez az egeſz tevő okot által hattyá, és ő ſerzi azt a' tulajdon lételt, mely akarminekis vagyon a' felett a' köz terméſet felett, mely a' tevő októl vagyon. 3. Sok dolgoknak lehet azon ſerző és tevő okjok, de azon allatojok nem lehet. 4. Az allato oknak három tiſti vagyon: 1. Hogy a' dolgot meg határozza és innen mondatik *b* allato oknak. 2. Hogy maſoktól megkülömböztette, és *c* külömbſégnek hivattatik. 3. Hogy akarmibennis tſelekedeteket ſerezzen, és *d* tſelekedetnek neveztetik.

a *Forma*. b *Cauſa formalis*. c *Differentia*. d *Actus*.

VI. 1. A *a* vegező ok az, a' mire nevezve vagyon valami. 2. Eza' tévő és az allato okból ſarmazik, es ez az a' *b* jóſág vagy a' dolognak *c* tökelleteſſége, mellyel a' dolog a' tſelekedéſre és a' *d* vele való eleſre illendő. 3. Ez a' jóſág a' ſerző oknak el intézésében, *e* ſegítő ok; a' vele eles melyre intéz *f* lótt dolog; a' dolog vagy a' ſemély melynek a' véle élésben ſolgál *g* előtte lévő dolog: mind ezekre mindazáltal a' közöttök levő rakonſágra nevezve a' vegnek nevezeti ſokot ſabattatni. 4. A' jóſág vagy a' vele eleſre való illendőſég tulajdonképpen a' *b* vegező ok; ennek kívánáſa mely a' ſerző okot fel indítja *i* intézeſnek vege; a' véle eles koly vég, a' kie; a' dolog vagy a' ſzemély, melyre nez, oly *l* veg a' kinek. Es mind ezek között neha egyyik a' *m* tſelekedet vegének mondatik, a' mas *n* a' tſelekedőének: de a' tſelekedőnek tzellya ha tsak történetből külömböz a' tſelekedetétől, *o* tſelekedés végének mondatik.

a *Finis*. b *Bonitas*. c *Perſectio*. d *Uſus*. e *Cauſa adjuvens*. f *Effectum*. g *Objectum*. h *Finalis cauſa*. i *Finis intentionis*. k *Finis cujus*. l *Finis cui*. m *Finis operis*. n *Finis operantis*. o *Finis operationis*.

VII. 1. Iol lehet az okok allattyokkal és határozaſokkal meg külömböztettek, a' a' dolognac mindazáltal mely az okoknak erejek által lótt egy terméſete vagyon. 2. Mely a' menyiben a' ſerző októl vagyon *b* ſerzet dolog; a' menyiben a' tévő októl, *c* tett dolog; a' mennyiben az

allato októl, *d* allatot dolog; *a'* menyiben penig *a'* végező októl, *e* vegezett dolognak mondatik. 3. *A'* lőtt dolognak *f* valófága lesi akár mellyik októl, *g* allattya *a'* tévő és az allato okoktól, mellyek ez okaért allati okoknak is mondatnak; *b* letele függ mindenik oknak egyfensmind egygűt letetől valamely dolognak vegben viteleiben, és annak tellyes vagyonságot és állatot szerzésben: *i* allása ezekfelett *a'* hozza való dolgoktól, *k* vele letele, *a'* refektőlis. 4. *A'* lőtt dolognak két graditsi vannak, (kik között egygyik oka *a'* másiknak) tudnillik *a'* szerzési és *a'* meg tartási *l* mozgás, és az *m* mozgás által szerzetetett és megh tartatott lőtt dolog.

a *Causatum*. *b* *Effectum*. *c* *Materiatum*. *d* *Formatum*. *e* *Finitum*. *f* *Esse rei*. *g* *Essentia*. *h* *Existentia*. *i* *Subsistentia*. *k* *Consistentia*. *l* *Motus*. *m* *Res motu facta*.

VIII. 1. Immár *a'* meg lőtt és az okokból ki származott dologhoz mindenkor járul valami, mely *a'* dolog állatytól és okaitól úgy különböztetett meg, hogy avagy tiak neki módjára tartozzék, avagy csak jobban való letele, és hozzá járulo tellyességgére: és innen folynak az allajja vetetsegi és hozza adatotfagi tekinterek. 2. *A'* a valami alá vetetett dolog természetű szerént előjár, melyhez *a'* hozzá adatott dolog úgy járul mint valaminek allattya kívűl hozza tartozó dolog. 3. Ennek mi volta oly magasinént való, hogy ám bár nagy különbég legyenisa' *b* magába bevevő és az előtte való dolog között, főt *a'* *c* magában és *a'* magához vévő közöttis, s' *a'* *d* tévői és az allato előben teretett dolog között s' *a'* *t*. mind az által ennek nem hogy igaz nemei, de még csak modjainak igaz különbségi sintsenek. 4. *e* Hozzá adatott dolog penig akarmi *a'* mi máshoz teretetik, akár az *f* bé vőtt, akár mas körülforgo, akár *g* benn akár kívűl való, akár *h* tulaidon s' akár penig köz legyen.

a *Subiectum*. *b* *Receptaculum & obiectum*. *c* *Recipiens in se & ad se*. *d* *Obiectum materiale & formale*. *e* *Adjunctum*. *f* *Receptum & occupatum*. *g* *Inharens & adharens*. *h* *Proprium & commune*.

IX. 1. Ezekben *a'* meg egygyező tekintetekben be foglaltatnak mind azok, valamellyek *a* egygyeknek vagy azonoknak mondatnak. 3. Mivel *a'* mik *b* közönféggel

azo-

azonok, azoknak azon tevő és állato köz de nem utolsó okok vagyon; 3. A' mik penigc nemmel, azoknak azon utolsó köz állato okok vagyon; 4. A' mik d szammal, azoknak azon egy magan való állato okok vagyon; 5. Aze idővel azonok, hozzá adatott dologgal tsak eggyek; 6. A' f helyel azonok penig, aláj-jok vettetettel.

a *Unitas & identitas.* b *Eadem genere.* c *Eadem specie.* d *Ead. numero.* e *Ead. tempore.* f *Ead. loco.*

X. 1. Ugyan ezenektől származik a' dolgoknak egymás között való a egyenetlenségeis. 2. Mivel a' mellyeknek nem azon okok, lőtt dolgok, aláj-jok vettetett, hozzájuk adatott tekintetek vagyon, azok egyenetlenek és meghasonlok; 3. Meg hasonlottak penig avagy keveslé avagy inkább, a' berent a' mellye létel berent mellyel az eggyességiől elavoznak: 4. Minden két dologban vagyon mind eggyesség s' mind egyenetlenség; az eggyesség vagyon az egységnek allittása által az egyenetlenség penig, az egységnek tagadása által. 5. Mivel az egyenetlen tekinteteknek modjok áll a' meg hasonlasban és meg osztásban, és azoknak eggyike az ő tulajdon természetiben, nem függ a' másiktól az ő voltában, létében, és meg tudattatásában, a' menyiben meghasonlo tekintet, annakokaért egyenlő világosságok, és mindenik felől egyenlő erejek vān a' tekintés dolgában; minekokaért egy nev, és meghatározás alá foglaltattak be mindenik nemben: mellyek mind maskeppen vannak az eggyes tekintetekben: mindazáltal a' természetek berent való rásabattatásokban, mellyel az ő tekintetek gyakoroltatik, egymást megvilágosittyak az egyenetlenségnek ereje által. 6. A' dolgoknak meghasonlása kekkeppen lesi: Mert nemelleyek ugy hasonlának meg, hogy megis eggyezhesseñek, mivel tsak külsőkeppen és tekintettel különböznek melyben természetek berent meg eggyezhesseñek, és ezekb különbözéseñek nevezteñek. 7. Nemelleyek penig ugy

penig úgy hasonlanak meg, hogy meg ne egyezzenek, mivel belsőképpen és természetek szerintis különbözőnek, ellenbe vetetteknek hivatnak.

a *Dissentanea*, b *Diversa*.

XI. 1. Az Ellenbe vetettet tekintetekben mindenkor meg kell tartatni ama, a törvennek: hogy b azonnak, azonserent, azonra, és azon időben vettesznek egymás ellenébe, mert egybként voltaképp az ellenbe vetetés meg nem lehet. 2. Ha pedig így lessz oly voltaképpen való külömségek tamad, hogy: ha egyiket allitod a' másikat szűkséges képpen tagadnod kel, és viszontag. 3. A' mellyek mind allittatnak s' mind tagadtatnak nem ellenbe, vetettek. 4. Ezek közül nemellyek messzebb távoztanak egymástól, és csak szinte messzebb való közönfegyesség alatt foglaltatnakb, és így kevesebb ellenkeznek (mivel nem lessz a' leg közelb való állato okok által) honnan a el választoknak mondatnak, mellyeknek akarmelleyikeis azon egy tekintettel fokaknakis egyenlőképpen vetterhetik ellenekbe; 5. Mivel a' messze való tavul letel miá fokban salhatnak közbe; 6. Es semmi sints a' mi tsak egy dologtól választatnak meg.

a *Lex oppositor*, b *Eidem, secundum idem &c.* c *Disparata*.

XII. 1. Nemellyek legközelebb való köznem alá foglaltatnak, és ezalatt mint egy közelről ellenkeznek az ő közelső állato okok által, honnan a ellenkezőknek hivatnak, kik kettennél többen nintsenek, mert jöllehet azon egy a' fok tolis egyképpen választathassék el mindazonaltal fokkal, semtől sembe nem hartzolhat: 2. s. nemis vetterhetnek azok egy más ellenébe, az ő közelső állato okok által, a' mellyek egyenlőképpen vetternek egybe más tavul valókkal. 3. Ellenkezik pedig egy dolognak fel tetele mind más véle hartzolo dolognak teteivel, s' mind pedig ugyan azonnak tagadásával: emezek tévellenkezőknek ezek pedig tagadoknak (vévőknek) mondatnak. 4. A' b tévellenkezők, avagy úgy vetterek egymás ellenébe hogy az ő külömbiségeknek fundamentumok egyfegyesség legyen, az mellyel egyik a' másikkra vitessték: vagy igyenesen ellenkezik egyik a' másikkal: emezek barátságoson, s' ezek pedig haragoson ellenkezőknek mondathatnak. a *Contraria*, b *Contraria affirmantia*,